

A MAGYAR JOGBÖLCSELETI TRADÍCIÓ KUTATÁSA A RENDSZERVÁLTOZÁST KÖVETŐEN

SZABADFALVI JÓZSEF
egyetemi tanár (DE ÁJK)

Előzmények

A magyar jogbölcseleti tradíció kutatása elmúlt bő két évtizedének áttekintése előtt mindenképpen utalni kell a lényegében a rendszerváltozásig a kérdéskört monografikus jelleggel bemutató megkerülhetetlen opusra.¹ 1955-ben látott napvilágot az Akadémiai Kiadó gondozásában Szabó Imre *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon* című műve, mely reakciós, szélsőséges, ideologikus, a mindenkori elnyomó hatalmat kiszolgáló tudományterületként mutatta be a háború előtti hazai jogbölcseletet.² Csupán az elmúlt századforduló pozitívista jogszemléletének bizonyos eredményeit illetve elismeréssel, melyek a polgári radikalizmus eszmeiségét megtestesítve a történelmi materializmushoz közelálló, így „haladó” világméretű sugároztak. Az osztályharc szellemében fogant kritikai megközelítés jó harminc évre meghatározta azokat a dogmatikus kiindulópontokat, amelyek figyelembevételével lehetett csak az érintett jogtudósokhoz és gondolataikhoz közelíteni.³

---

¹ A magyar jogbölcseleti gondolkodás újrafelfedezéséről és kutatásának előzményeiről lásd SZABADFALVI JÓZSEF: Húsz év a magyar jogbölcseleti tradíció újraértékelésében. In SZABADFALVI JÓZSEF (szerk.): *Facultas nascitur. 20 éves a jogászképzés Miskolcon*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 2001, 415–432.; Revaluation of Hungarian Legal Philosophical Tradition. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie (ARSP)*, Vol 89. (2003) Heft 2. 159–170.

² SZABÓ IMRE: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955.

³ Szabó Imre művének 1980-as második kiadása előszavában büszkén vállalta huszonöt évvel korábbi megállapításait, sőt az eltelt évtizedek – mint írja még inkább megerősítették véleményében „A jelen második, javított kiadással a könyv új útra... indul;... most már egy más, egy új generáció lesz az olvasója. Feltételezhető, hogy ez az új generáció... sokkal megbocsátóbb a múlt irányában. Ettől a túlzott engedékenységemtől szeretném óvni az olvasókat s különösen a fiatal olvasókat. Egy ideológiai jellegű tudománytárgyat, így az állam- és jogbölcseletet illető álláspont a múlt megítélését illetően is csak akkor lehet következetes, ha megfelelő elméleti-ideológiai alapról ismert, értékelt és bírál. Az az úgynevezett szigor, amelyet egyes kritikusaink már könyvünk első kiadásánál is szóvá tettek, valójában nem szigor, hanem csak elvi következetesség, amellyel elvetjük mindazt, ami a múlt magyar állam- és jogbölcseletében

A magyar jogbölcseleti tradíció meghatározó korszakainak és alakjainak megítélésében az 1980-as éveket megelőzően már megindult egy sajátos újralfelfedezési folyamat, melyben elsősorban filozófusok, szociológusok, etnográfusok és más társadalomkutatók jeleskedtek. Az 1970-es évek elejétől Pulszky Ágost és Somló Bódog munkásságát bemutató konferenciák, illetve egyes alkalmi írások kísérelték meg a több tudományterületen otthonosan mozgó gondolkodók eredményeit a tudományos diskurzusba ismét bevonni.⁴

Az 1980-as évek elejére nyilvánvaló változások következtek be a hazai társadalomtudományi, így a jogtudományi gondolkodásban. Az akadémiai álláspont toleránsabbá kezdett válni a hivatalos paradigmától eltérő nézetekkel szemben. Az évtized közepére a hazai jogelméleti irodalomban végleg meggyöngyülni látszottak a szovjet típusú marxizmus hazai pozíciói. A korábban megkérdőjelezhetetlen kinyilatkoztatások kritikája már nem jelentett az érintett kutatók számára egzisztenciális ellehetetlenülést. Egyszerű értékválasztásként élhették meg a jogelmélettel foglalkozók, hogy mely paradigma mentén művelik tudományszakjukat. Az új utak keresésének egyik

---

idealizmus, antimaterializmus és kifejezetten burzsoá álláspont. Könyvünknek ezt az új kiadását azzal bocsátjuk útjára, hogy az az elvi álláspontunkban nem tér el az első kiadástól; ezt mi nem tekintjük könyvünk hibájának, hanem éppen előnyének.” (SZABÓ IMRE: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980, 21.)

⁴ Pulszky Ágost életművének újralfelfedezésében említésre méltó Zsigmond Gábornak az *Ethnográfia*ban 1973-ban megjelent tanulmánya, melyben a nagy példakép, Henry Maine és Pulszky Ágost szellemi közösségét mutatja be. Vö. ZSIGMOND GÁBOR: Henry S. Maine és Pulszky Ágost. *Ethnographia*, LXXXIV. évf., 1973/ 1–2, 111–123.

Az életmű további vonatkozásainak bemutatásában fontos epizód a Magyar Jogász Szövetség Állam- és Jogelméleti Szakbizottsága 1976. december 13-án Pulszky Ágost születésének 130. és halálának 70. évfordulója alkalmából tartott emlékülése a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézetében. A „sokoldalú” tudós szerteágazó tevékenységéből az emlékülés előadói etnológiai, államelméleti és tudományszervező munkásságát méltatták, emellett kísérlet történt Pulszky Ágostnak a magyar tudománytörténetben elfoglalt helyének meghatározására. Zsigmond Gábor, Litván György, Nagy Endre és Boros László előadásai később a *Szociológia* című folyóirat hasábjain is megjelentek. (Vö. ZSIGMOND GÁBOR: Pulszky Ágost etnológiai munkássága. *Szociológia*, V. évf., 1977/ 2, 196–201.; LITVÁN GYÖRGY: Pulszky Ágost két magyar reformnemzedék között. Uo. 202–206.; NAGY ENDRE: Pulszky Ágost társadalom- és államtana. Uo. 207–213.; BOROS LÁSZLÓ: Pulszky Ágost tudományszervező tevékenysége. Uo. 214–218.

Somló Bódog tudományos jelentőségének megítélésében említésre méltó – a szellemiségében már változást sejtető – Seres László tollából megjelent tanulmány. Az 1970-ben a *Magyar Filozófia Szemlében* megjelent írás Somló Bódogot – halálának ötvenedik évfordulóján – a magyar pozitivistá állam- és jogbölcselet „jelentős művelőjeként” mutatja be. (Vö. SERES LÁSZLÓ: Pozitivistá társadalombölcselet Magyarországon. Somló Bódog halálának 50. évfordulójára. *Magyar Filozófiai Szemle*, XVI. évf., 1970/ 5, 936–954.) Az objektív megközelítés szép példája a – száz éve született – Somló Bódogról bensőséges képet rajzoló Litván György írása. (Vö. LITVÁN GYÖRGY: Egy magyar tudós tragikus pályája a század elején. Somló Bódog (1873–1920). *Valóság*, XVI. évf., 1973/ 8, 32–42.)

A Magyar Néprajzi Társaság 1977. április 20-án tartott ülése Somló Bódog etnológiai munkásságát kívánta fölterképezni. Litván György, Zsigmond Gábor és Sárkány Mihály előadásai később a *Szociológia* című folyóirat hasábjain jelentek meg. (Vö. LITVÁN GYÖRGY: Somló Bódog munkássága. *Szociológia*, V. évf., 1977/ 4, 503–507.; ZSIGMOND GÁBOR: Somló Bódog és a magyar etnológia. Uo. 508–515.; SÁRKÁNY MIHÁLY: Somló Bódog az ősi társadalom gazdaságáról. Uo. 516–521.)

formájaként jelent meg a „fordulat éve” előtti magyar jogbölcseleti hagyomány tanulmányozása. Az áttörés fokozatosan és több síkon ment végbe. Az egyik lehetőség – mely napjainkig tartó folyamatot képez – az érintett életművek meghatározó, vagy éppen kevésbé ismert elemeinek az újraközlése. Az 1980-as évek első felében Somló Bódog esetében az életmű egyes szemelvényeinek, illetve a korábban nem publikált kéziratok szerkesztett közlésével indult meg a jóformán ismeretlen jog- és állambölcseleti munkásság újrafelfedezése.⁵ Ugyanerre az időszakra esik Bibó István sokszínű életművének az összegyűjtése, mely először Svájcban, majd idehaza válogatott tanulmánykötetek formájában látott napvilágot. E kötetek a jelentősebb jogfilozófiai tárgyú írásait is tartalmazzák, ezzel lehetőséget nyújtva Bibó korai pályaszakaszát meghatározó és későbbi munkásságára bizonyítottan kiható tudományos tevékenysége megismérésére.⁶ Ebbe a sorba tartozik Horváth Barna 1945-ben publikált, a polgári demokrácia intézményes alapjainak megteremtését szorgalmazó, eredetileg az ún. demokráciavítán előadásként elhangzott írásának az újraközlése, mely 1985-ben, az akkori hazai viszonyok között a reveláció erejével hatott.⁷

⁵ Somló Bódog életművének a jogtudomány számára való újrafelfedezésében meghatározó szerepe volt Varga Csabának, aki két, korábban magyarul nem olvasható Somló-szemelvényt tett közzé az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején. Lásd SOMLÓ BÓDOG: Jogi alaptan [részletek a Juristische Grundlehre (1917) c. művéből]. In VARGA CSABA (szerk.): *Modern polgári jogelméleti törekvések*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézet, 1977, 45–61., illetve SOMLÓ BÓDOG: A szociológia és a jogfilozófia viszonya, és különös tekintettel a jogfilozófia támogatása a szociológia által. [1910] In VARGA CSABA (szerk.): *Jog- és filozófia. Antológia a század első felének polgári jogelméleti irodalma köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981, 179–189.

Emellett kiemelésre méltó a szintén Varga Csaba nevéhez kapcsolódó nemes vállalkozás, mely Somló állambölcseleti tárgyú, csak kéziratban, töredékes formában fennmaradt jegyzetei közzétételével kívánta az amúgy is sokoldalú életmű további rétegeit bemutatni. Lásd Somló Bódog jegyzetei Arisztotelész Állambölcseletéről. (Szerkesztette és a bevezetőt írta: Varga Csaba) *Magyar Filozófiai Szemle*, XXV. évf., 1981, 6, 816–835.; Somló Bódog végső summázata: az ismeretlen Állambölcseleti jegyzetek. (Szerkesztette és a bevezetőt írta: Varga Csaba) *Állam- és Jogtudomány*, XXVIII. évf., 1985/ 2, 359–373.; Somló Bódog jegyzetei Augustinus Állambölcseletéről. (Szerkesztette és a bevezetőt írta: Varga Csaba) *Állam- és Jogtudomány*, XXVIII. évf., 1985/ 4, 777–783.

⁶ BIBÓ ISTVÁN: Etika és büntetőjog. In *Bibó István összegyűjtött munkái*. 3. (Sajtó alá rendezte: Kemény István és Sárközi Máttyás) Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1983, 513–525.; Kényszer, jog, szabadság. [1935] In BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok*. I. kötet. 1935–1944. Budapest: Magvető Kiadó, 1986, 5–147.; Etika és büntetőjog. [1938] Uo. 161–182.

Említést érdemel, hogy 1979-ben a berni székhelyű Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában megjelent *Bibó- emlékkönyv* második kötete először adta közre nyomtatásban Horváth Barna ajánlását Bibó István egyetemi tanári kinevezése (1946) tárgyában. (HORVÁTH BARNA: Ajánlás Bibó István egyetemi tanári kinevezéséhez. In *Bibó- emlékkönyv*. Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1979, 425–433.)

⁷ HORVÁTH BARNA: Demokrácia és jog. [1945] *Medvetánc*, 1985/ 2–3, 304–323. (A tanulmány közreadása - a folyóirat szerkesztőin kívül - Nagy Endre érdeme, aki terjedelmes bevezető tanulmányban mutatta be a jeles magyar jogbölcselet életútját és munkásságát. Vö. NAGY ENDRE: Bevezetés Horváth Barna: *Demokrácia és jog* című tanulmányához. *Medvetánc*, 1985/ 2–3, 294–303. (Ugyanaz megjelent: NAGY ENDRE: *Eszme és valóság. Magyar szociológiatörténeti tanulmányok*. Budapest – Szombathely: Pesti Szalon Könyvkiadó – Savaria University Press, 1993, 119–134.) Horváth Barna írásáról lásd még: SZABADFALVI JÓZSEF: Jogfilozófusok a demokráciáról. Moór Gyula és Horváth Barna részvétele az 1945-ös „demokráciavítán”. *Zemléni Múzsza*, VI. évf., 2006/ 1, 25–38.

Ugyancsak az 1980-as évek első felében jelentek meg egy-egy magyar jogfilozófus (Somló Bódog, Moór Gyula, Horváth Barna, Bibó István) pályafutását, vagy annak lényeges szakaszát, illetve az életmű egy fontos részletét bemutató hosszabb-rövidebb írások.⁸ Emellett publikálásra kerültek az első – már átfogónak szánt – értékelések, melyek egy nagyobb korszak, vagy jogbölcseleti irányzat hazai képviselőinek – Szabó Imre kanonizált felfogásától eltérő – tárgyilagos bemutatására vállalkoztak. Kezdetben a legnagyobb múltú hazai jogi kar történetét földolgozó tanulmánykötetek adtak teret az új szellemű megközelítéseknek,⁹ majd a rendszerváltozás környékén megjelent, főképpen az oktatásban használatos jegyzetekben és tankönyvekben figyelhető meg a megváltozott hangvétel.¹⁰

A magyar jogbölcseleti gondolkodás újraértékelésében a rendszerváltozást megelőzően jelentős állomás volt 1988 késő őszen a Moór Gyula születésének 100. évfordulója alkalmából tartott tudományos szimpózium, mely szaktudományos alapossággal – lényegében először – tett kísérletet a két világháború közötti korszak legmeghatározóbb jogfilozófusa életművének értékelésére.¹¹ A Moór-centenáriumhoz más jelentős események és kiadványok is kapcsolódtak. Kiemelésre méltó az ELTE Bibó István Szakkollégium által rendezett Moór emlékkiállítás, melynek anyagából egy házilagos kivitelezésű – az érintett életútját és közéleti tevékenységéhez kapcsolódó néhány

⁸ Vö. HANÁK TIBOR: *Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében.* [Moór Gyula, Horváth Barna] Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1981. (Ugyanaz megjelent: Budapest: Göncöl Kiadó, 1993, 269–274.); VARGA CSABA: Somló Bódog esete a pécsi jogakadémiával. *Jogtudományi Közlöny*, XXXV. évf., 1980/ 8, 543–546.; NAGY ENDRE: Erény és tudomány. Vázlat Somló Bódog gondolkodói pályájáról. *Világosság*, XXII. évf., 1981/ 12, 764–772. (Ugyanez: NAGY ENDRE: *Eszme és valóság...* 61–88.); SZÁJER JÓZSEF: A kényszer fogalma Bibó István jogfilozófiájában. *Értesítő* [Bibó István Szakkollégium kiadványa], 1984/ 7–8. (Ugyanaz megjelent: CSAPODY TAMÁS (szerk.): *Hazugság nélkül.* Budapest: Bibó István Szakkollégium, 1991, 31–35.); NAGY ENDRE: Bevezetés Horváth Barna: *Demokrácia és jog* című tanulmányához. *Medvetánc*, 1985/ 2–3, 294–303.

⁹ Lásd SZILÁGYI PÉTER: Fejezetek az ELTE Állam- és Jogelméleti Tanszékének történetéből. [Kezdetektől a XIX. század végéig] In *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae*. Tomus XXVI. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1984, 105–153.; SAMU MIHÁLY – SZILÁGYI PÉTER: Az állam- és jogelmélet oktatásának története egyetemünkön. In HORVÁTH PÁL (szerk.): *Az Állam- és Jogtudományi Kar szerepe a magyar jogtudomány fejlődésében.* Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1985, 313–392. (Aktualizált változat: SAMU MIHÁLY: Elméleti jogtudományok oktatása Egyetemünkön. In HORVÁTH PÁL (szerk.): *Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának története 1667–1997.* Budapest, 1997, 139–171.

¹⁰ SAMU MIHÁLY - SZILÁGYI PÉTER: *Állam- és jogelmélet.* II. Budapest: Államigazgatási Főiskola, 1989, 452–454.; SAMU MIHÁLY (szerk.): *Állam- és jogelmélet.* II. rész. Budapest: Tankönyvkiadó, 1990, 36–37. Külön említést érdemel Kulcsár Kálmán jogszociológiai tárgyú tankönyvei, melyekben e téren talán legkorábban tetten érhető a Szabó-féle szellemiségtől eltérő értékelés. Vö. KULCSÁR KÁLMÁN: *Politikai és jogszociológia.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1987, 125–128. (Bővített, aktualizált változata: *Jogszociológia.* Budapest: Kulturtrade Kiadó, 1997, 71–75.)

¹¹ A megemlékezésen elhangzott előadások egy évvel később a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain láttak napvilágot. Vö. SAMU MIHÁLY: Bevezető megjegyzések Moór Gyula életművének értékeléséhez. *Jogtudományi Közlöny*, XLIV. évf., 1989/10, 495–496.; SZABADFALVI JÓZSEF: Moór Gyula pályakezdése. Uo. 497–504.; PACZOLAY PÉTER: Moór Gyula jogfilozófiája. Uo. 505–512.; ZSIDAI ÁGNES: Tény és érték (Moór Gyula és Horváth Barna jogfilozófiai vitája). Uo. 513–519.

dokumentumot bemutató – kiadvány született.¹² Ugyancsak emblemikus jelentőséggel bírt 1989-ben az egykori Moór-tanítvány, Szabó József mesteréről írt nekrológjának hazai, magyar nyelvű publikálása.¹³

A rendszerváltozást (1989/1990) követő évek

Így jutottunk el a rendszerváltozásig, mely a hazai jogbölcseleti tradíció kutatásában nem jelentett cezúraszerű korszakhatárt. Tulajdonképpen egy folyamat kiteljesedéseként lehet értékelni a későbbi évek történéseit, kutatási eredményeit. Az 1990-es évek legelejétől már nem csak néhány elkötelezett személy, hanem egyre többen, köztük fiatal pályakezdők és egyetemisták kezdtek el szisztematikusan foglalkozni egy-egy kiemelkedő magyar jogfilozófus munkásságával. A rendszerváltozás időszakában a bibói életmű iránti fokozott érdeklődés ráirányította a figyelmet az egykor jogfilozófusnak indult fiatalember korai szárnypróbálgatásaira.¹⁴ Jelentős szerepe volt ebben egy még ma is kevésbé ismert közösségnek a Miskolci Egyetem jogi karán. A jogelméleti tanszék két lelkes ifjú kollégája¹⁵ és a körjük sereglett joghallgatók által megalapított Bibó István Olvasókör több kiadványban foglalkozott Bibó jogbölcseleti munkásságával, illetve a rá hatást gyakorló szellemi irányzatok bemutatásával.¹⁶ Sőt

¹² SZÁJER JÓZSEF - TÓTH ÁDÁM (szerk.): *Moór Gyula 1888–1950*. Budapest: ELTE Bibó István Szakkollégium, 1988. (A gyűjtemény többek között tartalmaz egy rövid Moór-életrajzt, Moór Gyula: *A demokrácia örvényei* c. tanulmányát, valamint a Nemzetgyűlésben 1947. június 23-án és az Országgyűlésben 1947. október 8-án elmondott nevezetes beszédeit.)

¹³ SZABÓ JÓZSEF: Moór Gyula emlékezete (1888–1950). *Polisz*, 1989/ 3, 17–21. [A mű érdekessége, hogy Szabó József Moór halála (1950) alkalmából német nyelven írta meg tanulmányát és juttatta ki neves bécsi kollégájához Alfred Verdrosshoz. Az írás két évvel később 1952-ben - a már disszidált - Horváth Barna neve alatt jelent meg, s az akkoriban börtönbüntetését töltő Szabó József erről csak később szerzett tudomást. Vö. HORVÁTH BARNA: Julius Moór (1888–1950). *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*, Bd. IV. (1952) H. 4. 385–92.]

¹⁴ Még 1988-ban, a rendszerváltást közvetlen megelőző időszakban jelent meg egy régóta várt, hiányt pótló kötet. Hans Kelsen *Tiszta jogtan* című művéről van szó, mely nem csupán a szerző, hanem a fordító személye kapcsán is érdekessé vált. A mű fordítását - Kelsen engedélyével - Bibó István végezte el az 1930-as évek közepén. A kuriózum számba menő fordítás elkészültének történetét több írás is feldolgozta, bemutatva Bibó korabeli tudományos érdeklődésének és tevékenységének alakulását. (Vö. VARGA CSABA: *Bevezetés Hans Kelsen: Tiszta Jogtan* c. művéhez. In HANS KELSEN: *Tiszta Jogtan*. Budapest: ELTE Bibó István Szakkollégium, 1988. XI-XVIII.; LENGYEL ANDRÁS: Bibó István Kelsen-fordítása. *Délmagyarország*, 1991. október 26. DM Magazin 5.)

¹⁵ Az 1990-es évek első harmadában működő *Bibó István Olvasókör* alapítói és szellemi irányítói Szilágyi István és – az azóta tragikus hirtelenséggel elhunyt – Loss Sándor voltak. Az olvasókör összejövetelein számos alkalommal meghívott előadóként részt vettek a magyar jogbölcseleti tradíció legjobb ismerői (pl. Nagy Endre, Varga Csaba). Az „olvasóköri füzetek” mellett több - az olvasókör tagjai által írt - szakdolgozat vállalkozott a bibói életmű feldolgozására.

¹⁶ SZILÁGYI ISTVÁN: Bibó István (1911–1979). Vázlat pályafutásáról és életművéről. In *Bibó István Olvasóköri Füzetek*. 1. füzet. Miskolc: Bolyai Kollégium, 1990, 7–38.; KOSZORÚS JENŐ: Horváth Barna hatása Bibó Istvánra. Uo. 39–54.; JÁNOSI IMRE: Bergson hatása Bibó István jogelméleti gondolkodására. Uo. 55–73.; GAÁL ZOLTÁN: Egy antropológiai értelmezés lehetősége Bibó István jogbölcseletében. In *Bibó István Olvasóköri Füzetek*. 2. füzet. Miskolc: Bolyai Kollégium, 1992, 89–99.; KOSZORÚS JENŐ: Hatás-elérhetőség (Horváth Barna és Bibó István). Uo. 104–111.

egy francia nyelvű korai Bibó tanulmány lefordításával a szakmai érdeklődést is magukra vonták.¹⁷ A bibói jogbölcseleti életmű szisztematikusság földolgozásának részeként korábban nyomtatásban meg nem jelent írások, előadások, illetve az életút e szakaszához kapcsolódó dokumentumok közlésére került sor.¹⁸ A kutatások hangsúlyosan foglalkoztak a Bibóra meghatározó hatást gyakorló Horváth Barna, egykori szegedi jogfilozófia professzor és tanítványa szellemi kapcsolatával.¹⁹ Ezzel párhuzamosan többen kísérletet tettek a félbe maradt bibói jogfilozófiai munkásság általános értékelésére,²⁰ melynek eredményeképpen 2008-ban megszületett az első monografikus igényű feldolgozás.²¹

¹⁷ BIBÓ ISTVÁN: *A bellum justum dogmája és a jogi tévedhetetlenség teóriájának kritikai esszéje*. (Ford. Mold Attila és Zombor Ferenc.) Bibó István Olvasóköri Füzetek. 3. füz. Miskolc: Bolyai Kollégium, 1993. (BIBÓ ISTVÁN: *Le dogme du bellum justum et la théorie de l'infailibilité juridique. Essai critique sur la théorie pure du droit* című tanulmányának a magyar fordítása. Eredetileg megjelent: *Revue Internationale de la Theorie du Droit*, vol. 10 /1936/, no. 1. 14–27.)

¹⁸ Lásd HORVÁTH BARNA: Ajánlás Bibó István egyetemi tanári kinevezéséhez. [1946] In *Bibó-emlékkönyv*. II. kötet. Budapest: Századvég Kiadó – Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1991, 425–433. (Az 1979-ben az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában megjelent kötet változatlan szövegű kiadása.); RUSZOLY JÓZSEF: Bibó István a szegedi karon. *Jogtudományi Közlöny*, XLVII. évf., 1992/ 3–4, 95–111. (Mellékletként forrásközlések: Curriculum vitae. 102.; Dr. Bibó István jogbölcseleti előadástervezte. 102–103.; Dr. Horváth Barna ny. r. tanár véleményes jelentése dr. Bibó István bírósági titkár úrnak a jogbölcseletről egyetemi magántanárként való leendő képesítése végett bemutatott dolgozatairól. 103–108.; Dr. Búza László nyilvános rendes tanár véleményes jelentése dr. Bibó István bírósági titkár úrnak a jogbölcseletről egyetemi magántanárként való leendő képesítése végett bemutatott irodalmi dolgozatairól. 108–111.); BIBÓ ISTVÁN: *A jogelmélet fő kérdései tegnap és ma*. (Bibó István magántanári próbaelőadása, 1940. június 13.) MTAK Kézirat Ms 5116/10. (Sajtó alá rendezte Ruszoly József egyetemi tanár: *Jogtudományi Közlöny*, XLVII. évf., 1992/ 3–4, 89–95.); BIBÓ ISTVÁN: *A jogelmélet fő kérdései tegnap és ma* (1940). In DÉNES IVÁN ZOLTÁN (szerk.): *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Pécs: Tanulmány Kiadó, 1993, 314–325.; DÉNES IVÁN ZOLTÁN (szerk.): *Bibó István egyetemi előadásai*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004.

¹⁹ NAGY ENDRE: Elhajló pályaképek (Bibó és Horváth Barna). In DÉNES IVÁN ZOLTÁN (szerk.): *A hatalom humanizálása... 84–90*. (Ugyanaz megjelent: NAGY ENDRE: *Eszme és valóság... 135–142*.); ZSIDAI ÁGNES: Bibó István a jogfilozófus (Horváth Barna és Bibó István szellemi közössége). In DÉNES IVÁN ZOLTÁN (szerk.): *A hatalom humanizálása... 91–108*.; KARÁCSONY ANDRÁS: Jog és erkölcs. Kelsen és Verdross szerepe Bibó jogfelfogásának alakulásában. In DÉNES IVÁN ZOLTÁN (szerk.): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Budapest: Osiris Kiadó, 1999, 166–187. (Ugyanez: Karácsony András: *Jogfilozófia és társadalomelmélet*. Budapest: Pallas Stúdió - Attraktor Kft., 2000, 75–98.); KOVÁCS GÁBOR: Elszigeteltség és nyitottság dinamikája két tudóssor tükrében. Horváth Barna és Bibó István tudományos pályafutása. In MESTER BÉLA – PERECZ LÁSZLÓ (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Magyarország és a modernitás*. Budapest: Áron Kiadó, 2004, 392–418.; ZSIDAI ÁGNES: Út a szubjektum felé (Hans Kelsen, Horváth Barna és Bibó István jogelméleti vitája a kényszerről) *Világosság*, XLVI. évf., 2005/1, 29–36.; (ugyanaz megjelent: Út a szubjektum felé. Hans Kelsen, Horváth Barna és Bibó István jogelméleti vitája a kényszerről. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Jogtudományi Intézet – ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2007, 762–771.)

²⁰ SZABADFALVI JÓZSEF: „Coactus tamen volui” – Bibó István jogbölcseleti munkássága. *Forrás*, XXVII. évf., 1995/12, 13–21.; H. SZILÁGYI ISTVÁN: Etika, jog, politika. Bibó István (1911–1979). In LOSS SÁNDOR – SZABADFALVI JÓZSEF – SZABÓ MIKLÓS – H. SZILÁGYI ISTVÁN – ZÓDI ZSOLT: *Portrétvázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Miskolc: Bibo Kiadó, 1995. 267–310.; H. SZILÁGYI ISTVÁN: Etika és jog. Erkölcs és jog viszonya Bibó István jogelméletében. In *Publicaciones Universitatis*

Az 1980-as évek legvégétől a figyelem főképpen a két világháború közötti neokantiánus jogbölcseleti tradícióra és annak képviselőire irányult. Az 1990-es évektől kezdve egészen napjainkig számos tanulmány foglalkozott Moór Gyula életművével. A jogfilozófiai szintézisre törekvő kísérlet újraértékelésében egyaránt kivette részét az egykor volt tanítvány²² és az elfogultságtól mentes utókor számos tagja.²³ 1994-ben látott napvilágot a korszak doyen jogbölcseleljének tekinthető jogfilozófus

---

Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica. Tom XI. Miskolc, 1995, 105–110.; SZABADFALVI JÓZSEF: Egy jogfilozófusnak indult pálya története – Bibó István pályakezdése. *Magyar Tudomány*, XLI. évf., 1996/3, 361–368.; Bibó István pályakezdése a XX. századi magyar jogbölcseletben. *Debreceni Szemle*, X. évf., 2002/1, 29–36. (Másodközlés: *Zempléni Múzsza*, II. évf., 2002/4, 6–13.)

- ²¹ ZSIDAI ÁGNES: *Jogbölcseleti torzó. Bibó István jogelméletének rekonstrukciója*. Budapest: Szent István Társulat, 2008. (Szükséges megjegyezni, hogy a monográfia szerzője maga is élen járt a bibói életmű idegen nyelven megjelent forrásainak magyar nyelvre történő fordításában. Vö. BIBÓ ISTVÁN: Jogerő, jogi tévedhetetlenség, szuverenitás. In DÉNES IVÁN ZOLTÁN (szerk.): *Megtalálni a szabadság rendjét*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2001, 321–334.)
- ²² SOLT KORNÉL: Moór Gyula jogfilozófiájáról. *Holmi*, VI. évf., 1994/12, 1850–1862. (Némileg változtatott szöveggel: SOLT KORNÉL: *A jog, a nyelv és a valóság*. II. kötet. Budapest: MTA Állam- és Jogtudományi Intézet - Seneca Kiadó, 1996, 527–544. [Appendix I.]
- ²³ TÓTH ÁDÁM: Egy Moór-kötet elé. (Moór Gyula: Jogfilozófia). *Nomos*, 1990/1, 54–55.; SZABADFALVI JÓZSEF: Moór Gyula emlékezete. *Magyar Jog*, XXXVII. évf., 1990/11, 983–984.; A demokrácia örvényei (Moór Gyula demokrácia-felfogása 1945–1947). *Valóság*, XXXIV. évf., 1991/7, 28–40.; Kísérlet egy jogbölcseleti szintézisre (Moór Gyula „szegedi évei”). In *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica*. Tom. VII. Miskolc, 1992, 177–205.; Egy jogfilozófus professzor pályaképe. Moór Gyula Szegeden. *Szeged* (Várostarténeti, kulturális és közéleti magazin), 1992/8, 6.; A jog fogalma és a vele összefüggő problémák (Moór Gyula jogi alaptana). *Magyar Jog*, XXXIX. évf., 1992/5, 264–269.; A jogfilozófia mibenléte és problémái (Moór Gyula jogbölcseletének általános filozófiai alapjai). *Világosság*, XXXIV. évf., 1993/7, 56–70.; A helyes jog problémája (Moór Gyula jogi értékítélete). *Dimenziók* (Felső-magyarországi Szemle) I. évf., 1993/1–2, 95–104.; Moór Gyula, az MTA egykori megbízott elnöke. *Magyar Tudomány*, XXXVIII. évf., 1993/11, 1392–1398.; Vonzások és taszítások – Moór Gyula és Horváth Barna kapcsolata. *Magyar Jog*, XLII. évf., 1994/11, 654–660.; Törekvés egy jogfilozófiai szintézisre. Moór Gyula jogbölcselete. In *Portrévázlatok...* 143–219.; Moór Gyula Kelsen-interpretációja. [Függelék] In HANS KELSEN: *Az államelmélet alapvonalai*. (A német kéziratból fordította és előszóval ellátta: Moór Gyula) Miskolc: Bíbor Kiadó, 1997, 105–121.; Wesen und Problematik der Rechtsphilosophie. Die Rechtsphilosophie on Gyula Moór. In *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica*. Tom. XIV. Miskolc, 1998, 203–229. (ugyanaz megjelent: *Rechtstheorie*, Bd. XXX. (1999) H. 1. 329–353.); POKOL BÉLA: Moór Gyula és Horváth Barna jogkonceptiója. *Magyar Jog*, LIII. évf., 1998/5, 257–263. (Ugyanaz megjelent: POKOL BÉLA: *Jogbölcseleti vizsgálódások*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998, 122–134.); PERECZ LÁSZLÓ: A belátásos elméletűl a mezőelméletig. A magyar jogfilozófia fél évszázada: Pikler, Somló, Moór, Horváth. *Századvég*, Új folyam, 1998/10 (ősz), 83–86. (Ugyanaz megjelent: HELL JUDIT - LENDVAI L. FERENC - PERECZ LÁSZLÓ: *Magyar filozófia a XX. században*. Első rész. Budapest: Áron Kiadó, 2000, 114–120., illetve PERECZ LÁSZLÓ: *A felfedezett reneszánsz*. Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2009, 122–125.); SZABADFALVI JÓZSEF: Emlékezés Moór Gyulára. *Magyar Szemle*, Új Folyam, IX. évf., 2000/11–12, 43–57.; Az „új magyar jogfilozófia” megteremtője. In: *Moór Gyula*. (Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést írta: Szabadfalvi József) Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2001, 7–53.; POKOL BÉLA: Adalékok a magyar jogfilozófia történetéhez. In FEHÉR M. ISTVÁN - VERES ILDIKÓ (szerk.): *Filozófia és teológia a magyar eszmetörténetben*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 2003, 161–174.; SZABADFALVI JÓZSEF: Moór Gyula. In HAMZA GÁBOR (szerk.): *Magyar Jogtudások*. III. kötet. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2006, 167–189.; Egy kortárs magyar jogfilozófus reflexiói – Moór Gyula Kelsen-interpretációja. In *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről...* 747–761.

munkásságát bemutató kismonográfia.²⁴ Fontos megemlíteni a kutatásokat segítő forrásközlő kiadványok közül a Moór hagyatékából fennmaradt legértékesebb dokumentumokból készített válogatást 1995-ből, illetve legjelentősebb idegen nyelven megjelent tanulmányainak vaskos faximile kötetét.²⁵ Utóbbi kiadvány alapvetően a nemzetközi érdeklődésre számot tartó moóri életmű jelentőségére kívánja felhívni a figyelmet. Már az 1990-es évek elejétől megkezdődött a hazai olvasóközönségnek szánt magyar nyelven publikált fontosabb műveinek újraközlése.²⁶

Szintén az 1980-as évek végétől vált a szisztematikus hazai jogbölcselet-történeti vizsgálódások alanyává Moór kortársa, későbbi vitapartnere, Horváth Barna. Már a Moór-centenárium kapcsán az egyik fontos előadásban bemutatásra került a korszak egyetlen – Moór és Horváth között lefolyt – jogfilozófiai vitája.²⁷ A szerzőt később ez is inspirálhatta abban, hogy egy fél évtizeddel később kandidátusi disszertációjában monografikus jelleggel földolgozza Horváth jogbölcseleti munkásságát, mely 2008-ban nyomtatásban is megjelent.²⁸ Emellett az elmúlt két évtizedben sok szerző számos tanulmánya vállalkozott Horváth nem mindennapos pályafutása, vagy annak egy-egy szakasza bemutatására, értékelésére.²⁹ Az életmű tudományos feldolgozásában és ak-

²⁴ SZABADFALVI JÓZSEF: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe*. Budapest: Osiris-Századvég, Budapest, 1994.

²⁵ LÁSD VARGA CSABA (szerk.): *Aus dem Nachlass von Julius Moór/Moór Gyula hagyatékából*. Budapest: ELTE Összehasonlító jogi kultúrák projektum, 1995. (Minden ilyen kiadvány, mely alapos kutatómunka eredményeként születik meg, még a szakmai közvélemény előtt is csak alig-alig ismert. Pedig nagy szükség van rájuk, hiszen számos olyan momentumra világítanak rá, mely más módon nem, vagy csak nagy nehézségek árán volna megismerhető.) JULIUS MOÓR: *Schriften zur Rechtsphilosophie* (Herausgegeben mit Bio- und Bibliographie versehen von Csaba Varga) Budapest: Rechtswissenschaften, 2006. (A majdnem félezer oldalas könyv dicséretes minőségben, faximile kiadásban teszi közzé az egész életművet átfogóan reprezentáló tizenhét német, két olasz és egy francia nyelvű írást, melyek javarészt annak idején először magyar nyelven jelentek meg.)

²⁶ A megjelenés időrendjét tekintve a következő Moór -műveket lehet megemlíteni: MOÓR GYULA: *Társadalom és történet* [1947]; *A jogpolitika módszertana*. [1947] In TARNÓI LÁSZLÓ (szerk.): *A társadalomtudományok hasonlósága és különbözősége*. Társadalomtudományi tanulmányok III. New York - Budapest: Árpád Kiadó, 1990.; *A jogbölcselet problémái*. Budapest: Hatágú Síp Alapítvány, 1992. [A Magyar Szemle Társaság 1945-ben megjelent kiadásának reprint változata.]; *Jogfilozófia*. [Jogfilozófia dr. Moór Gyula egyetemi ny. r. tanár előadásai után jegyezte: Püski Sándor] Budapest: Püski, 1994.; Moór Gyula: *A demokrácia örvényei*. [1945] *Jogállam*, 1994/ 3–4, 62–70.; *A logikum a jogban*. [részletek] In BÓDIG MÁTYÁS - SZABÓ MIKLÓS: *Logikai olvasókönyv joghallgatók számára*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 1996, 167–189.; SZABADFALVI JÓZSEF: *Moór Gyula*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2001. (A kötet a legjelentősebb Moór-művekből, illetve a kortársi értékelésekből ad válogatást.)

²⁷ Lásd Zsidai Ágnes tanulmányát a 11. lábjegyzetben.

²⁸ VÖ. ZSIDAI ÁGNES: *A Tiszta Jogszociológia*. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1994., illetve ZSIDAI ÁGNES: *A tiszta jogszociológia. Horváth Barna szinoptikus jogelmélete*. Budapest: Szent István Társulat, 2008.

²⁹ LICHTENSTEIN JÓZSEF: *Egy habilitáció története. Horváth Barna pályakezdése*. *Szeged*, 1990/ 10–11, 57–58.; SZABADFALVI JÓZSEF: *Demokrácia és jog. Adalékok Horváth Barna politikaelméletéhez (1945/46.)*. *Magyar Közigazgatás*, XL. évf., 1990/7, 605–613.; ZSIDAI ÁGNES: *A perspektíva tüneténye. Horváth Barna jogfilozófiája*. *Világosság*, XXXII. évf., 1991/ 12, 917–927.; KOSZORÚS JENŐ: *Horváth Barna hatása Bibó Istvánná...*; NAGY ENDRE: *Elhajló pályaképek (Bibó és Horváth Barna)*. In DÉNES IVÁN ZOLTÁN (szerk.): *A hatalom humanizálása...* 84–90. (Ugyanaz megjelent: NAGY ENDRE: *Eszme és*

tualitásának keresésében jelentős szerepe volt az elmúlt két évtizedben a szegedi és a budapesti egyetem jogi karai szervezésében megrendezett Horváth-konferenciáknak. A neokantiánus indíttatású, de az angolszász jogi kultúra által befolyásolt eljárási jogfelfogás és szinoptikus szemléletmód kritikai méltatása még napjainkig is témát és feladatot ad a Horváth munkássága iránt érdeklődő kutatóknak. Az életmű sokrétűsége nem csupán a jogbölcselet iránt érdeklődőket, hanem a politikaelmélet, szociológia és filozófia művelőit is egyaránt vonzza, nem beszélve Horváth kisugárzó, iskolateremtő

---

valóság... 135–142.); ZSIDAI ÁGNES: Bibó István a jogfilozófus (Horváth Barna és Bibó István szellemi közössége). In DÉNES IVÁN ZOLTÁN (szerk.): *A hatalom humanizálása...* 91–108.; SZABADFALVI JÓZSEF: Egy [jog]filozófus emlékei (Horváth Barna önéletrajzi írása). *Valóság*, XXXVII. évf., 1994/ 2, 101–104.; Vonzások és taszítások - Moór Gyula és Horváth Barna kapcsolata. *Magyar Jog*, XLIV. évf., 1994/ 11, 654–660.; H. SZILÁGYI ISTVÁN: Dráma és jogfilozófia Horváth Barna életművében. In *Portrévázlatok...* 211–266.; ZSIDAI ÁGNES: A Tiszta Jogszociológia. In HORVÁTH BARNÁ: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái.* (Ford. Zsidai Ágnes.) Budapest: Osiris Kiadó, 1995, 11–58.; SZABADFALVI JÓZSEF: Tiszta jogszociológia felé. (Horváth Barna jogszociológiája). *Budapesti Könyvszemle* (BUKSZ), VIII. évf., 1996/ 2 (nyár), 135–138.; Cs. KISS LAJOS: Utópia és valóság. [Horváth Barna születésének századik évfordulója alkalmából a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán rendezett tudományos emlékülésen elhangzott előadás rövidített változata.] *Világosság*, XXXVIII. évf., 1997/ 11, 36–48. (Ugyanaz megjelent: *Jogtudományi Közlemény*, LIII. évf., 1998/ 2, 37–44.); POKOL BÉLA: Moór Gyula és Horváth Barna jogkonceptiója. *Magyar Jog*, LIII. évf., 1998/ 5, 263–267. (Ugyanaz megjelent: POKOL BÉLA: *Jogbölcseleti vizsgálódások...* 134–145.); SZIGETI PÉTER - TAKÁCS PÉTER: *A jogállamiság jogelmélete.* Budapest: Napvilág Kiadó, 1998, 65–67.; PERECZ LÁSZLÓ: A belátásos elmélettől a mezőelméletig... 86–89. (Ugyanaz megjelent: HELL JUDIT - LENDVAI L. FERENC - PERECZ LÁSZLÓ: *Magyar filozófia a XX. században...* 120–127., illetve PERECZ LÁSZLÓ: *A fölfedezett reneszánsz...* 125–129.); POKOL BÉLA: *A jog elmélete.* Budapest: Rejtjel Kiadó, 2001, 346–353.; Cs. KISS LAJOS: Szabadság és kényszer. Horváth Barna szellemi pályája. In HORVÁTH BARNÁ: *Angol jogelmélet.* Budapest: Pallas Stúdió - Attraktor Kft., 2001, 569–611.; POKOL BÉLA: Adalékok a magyar jogfilozófia történetéhez. In FEHÉR M. ISTVÁN - VERES ILDIKÓ (szerk.): *Filozófia és teológia a magyar eszmetörténetben...* 174–183.; SZABADFALVI JÓZSEF: Egy „európai értelmiségi jelenség”. Horváth Barna emlékezete. *Magyar Jog*, L. évf., 2003/ 11, 641–648.; Angolszász hatások Horváth Barna, Szabó József és Bibó István jogelméletében. In BRAGYOVA ANDRÁS (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Holló András hatvanadik születésnapjára.* Miskolc: Bíbor Kiadó, 2003, 395–419.; Cs. KISS LAJOS: A tragédia metafizikája a jogban. In HORVÁTH BARNÁ: *A génusz pere. Szókratész - Johanna. Máriabesnyő - Gödöllő.* Attraktor, 2003, 210–238.; ZSIDAI ÁGNES: Die Erscheinung der Perspektive (Synoptische Rechtstheorie von Barna Horváth) In *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Iuridica.* Tom. XLIV. Budapest, 2004, 207–226.; A jog genus proximuma (Horváth Barna processzuális jogelmélete) *Jura* (A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja), XII. évf., 2005/ 2, 146–151.; Cs. KISS LAJOS: A Jogszociológia után. In HORVÁTH BARNÁ: *A jogelmélet vázlata.* Máriabesnyő - Gödöllő: Attraktor Könyvkiadó, 2004, 245–255.; ZSIDAI ÁGNES: Út a szubjektum felé (Hans Kelsen, Horváth Barna és Bibó István jogelméleti vitája a kényszerről) *Világosság*, XLVI. évf., 2005/ 1, 29–36.; Cs. KISS LAJOS: Horváth Barna. In HAMZA GÁBOR (szerk.): *Magyar jogtudósok.* III. kötet. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2006, 209–227.; ZSIDAI ÁGNES: Út a szubjektum felé. Hans Kelsen, Horváth Barna és Bibó István jogelméleti vitája a kényszerről. In *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről...* 762–771.; H. SZILÁGYI ISTVÁN: Barna Horváth's Genius. In *Theatrum Legale Mundi. Symbola Cs. Varga Oblata.* (Edited by. Péter Cserne, István H. Szilágyi, Miklós Könczöl, Máté Paksy, Péter Takács, Szilárd Tattay) [Philosophiae Iuris / Bibliotheca Iuridica. Libri Amicorum 24] Budapest: Societas Sancti Stephani, 2007, 189–202.; H. SZILÁGYI ISTVÁN: Horváth Barna génusza. In H. SZILÁGYI ISTVÁN: *Jog - irodalom.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Összehasonlító Jogi Intézet, 2010, 33–88.

hatásáról, melyet joggal neveztek az érintettek „szegedi iskolának”.³⁰ Az iskola három meghatározó alakjának (Bibó István, Szabó József, Vas Tibor) idegen nyelvű – főképpen az 1930-as és 1940-es években megjelent – publikációi immár minden érdeklődő számára faximile kiadásban hozzáférhetők.³¹ Miként Moór esetében, úgy Horváth jogbölcséleti munkásságának újrafelfedezésében és kutatásában is jelentős szerepet játszanak a ma már nehezen hozzáférhető könyveinek és tanulmányainak az újbóli kiadásai, illetve egyes fontos, csupán idegen nyelven megjelent vagy kéziratosan fennmaradt művei fordításának a közzététele.³²

A neokantiánus jogbölcséleti gondolkodás Moór és Horváth generációját követő képviselői közül az utóbbi két évtizedben érdeklődés tapasztalható a méltatlanul elfeledett Szabó József munkássága iránt. Az egykori Moór-tanítvány később Horváth Barnával került szorosabb munkakapcsolatba, de a második világháború után némileg eltávolodott a jogfilozófiától. Munkásságának jogbölcséleti vonatkozásai mindenképpen érdemesek arra, hogy az utókor számon tartsa. Az életmű fölfedezésében fontos szerepet játszott az általa szerkesztett, de már posztumusz műként megjelent tanulmánykötete, mely korábban nem publikált, valamint csak idegen nyelven megjelent írásait tartalmazza, illetve az 1990-es évek végén közzétett legjelentősebb jogbölcséleti tárgyú tanulmányainak gyűjteménye, mely betekintést enged az annak idején ígé-

³⁰ Vö. SZABADFALVI JÓZSEF: Bibó István és a szegedi iskola. In DÉNES IVÁN ZOLTÁN (szerk.): *A szabadság kis körei...* 125–152.; Volt egyszer egy szegedi iskola. A szegedi jogi kar szerepe a magyar jogbölcséleti gondolkodásban. *Szeged* (Várostörténeti, kulturális és közéleti magazin), XII. évf., 2000. november 11., 37–39.

³¹ *Die Schule von Szeged. Rechtsphilosophische Aufsätze von István Bibó, József Szabó und Tibor Vas* (Herausgegeben mit Bio- und Bibliographie versehen von Csaba Varga) Budapest: Szent István Társulat, 2006.

³² Horváth Barna könyvei közül lásd *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái.* (Ford. Zsidai Ágnes.) Budapest: Osiris Kiadó, 1995. (Eredetileg 1934-ben *Rechtssoziologie* címen német nyelven jelent meg.); *Angol jogelmélet.* Budapest: Pallas Stúdió - Attraktor Kft., 2001. (Eredetileg 1943-ban jelent meg.); *A génusz pere. Szókratész – Johanna.* Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor Könyvkiadó, 2003. (Eredetileg 1942-ben jelent meg.); *A jogelmélet vázlata.* Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor Könyvkiadó, 2004. (Eredetileg 1937-ben jelent meg.); *The base of Law / A jog alapjai.* (Edited by Csaba Varga) Budapest: Szent István Társulat, 2006. (A kiadvány külön érdekessége, hogy az eredetileg 1947/48 táján angol nyelven írt mű magyar tükörfordításban olvasható, továbbá a sorozatban szokásos angol nyelvű rövid életrajzot és bibliográfiai jegyzéket a Horváth-életművel régóta behatóan foglalkozó H. Szilágyi István által írt két további írás egészít ki.) Vö. Horváth Barna [életrajz] XIX–XXIV., illetve *Tanítvány és Mester (Bibó István hatása Horváth Barnára)* XXXVII–LIII.; Újra közzölt kisebb terjedelmű tanulmánya: Joguralom és parancsuralom. *Jogállam*, 1993/ 1, 71–78. (Eredetileg 1936-ban jelent meg.) Fontos forrásközlésként jelent meg magyar nyelven az eredetileg 1957-ben az Egyesült Államokban angol nyelven közzétett tanulmánya: Mezőtörvény és jogi mező. I. *Jog, Állam, Politika*, I. évf., 2009/ 1, 129–146.; Mezőtörvény és jogi mező. I. *Jog, Állam, Politika*, I. évf., 2009/ 2, 133–151.; A Horváth-kutatások tekintetében fontos publikációnak nevezhetjük a második világháború alatt angol nyelven írt önéletrajzi írásának nyomtatásban való megjelentetését. Vö. HORVÁTH BARNA: *Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944–45-től.* (Ford. Nagy Endre.) Budapest: ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, 1993. (Az egyébként is ellentmondásos személyiségű magyar jogfilozófus személyiségfejlődését jól bemutató önéletrajzi írás fölfedezése és magyar nyelvű változatának elkészítése és kiadása Nagy Endre szakavatott munkáját dicséri. A fordítónak - mint már korábban is láttuk - elvülhetetlen érdemei vannak Horváth Barna életművének újrafelfedezésében.)

retesnek indult sajátos – magát „újrealistának” nevező – jogfilozófiai elméletalkotásba.³³ A forrásközléseken túl az elmúlt két évtizedben immár több hosszabb-rövidebb tanulmány elemzi behatóan Szabó József jogelméleti munkásságát.³⁴ Ugyancsak itt említhető meg Solt Kornél – az egykor szintén Moór-tanítvány – jogbölcséleti munkásságának felfedezése az 1990-es évek második felében,³⁵ valamint a szegedi iskola tagjaként induló, később mesterétől és kortársaitól végzetesen eltávolodó Vas Tibor háború előtti neokantiánus indíttatású jogbölcséleti nézeteinek közelmúltbeli rekonstrukció-kísérlete.³⁶

Nehéz az igazi indokát megtalálni annak, hogy az 1990-es évek elejétől, az említett előzmények után a nemzetközi szakirodalomban talán a legtöbbit hivatkozott Somló Bódog jogbölcséleti munkásságával miért foglalkoznak még mindig olyan keveset idehaza. Mind ez ideig – a vizsgált időszakban – a somlói jogfilozófiai életmű átfogó rekonstruálására csupán egy kísérlet történt.³⁷ A kismonográfia terjedelmű tanulmány igéretes kezdete a további, még alaposabb és részletekbe menő vizsgálódásoknak, mely

³³ SZABÓ JÓZSEF: *Ki a káoszból, vissza Európába. Életrajzi, jogbölcséleti, alkotmányjogi és publicisztikai írások*. Budapest: Kráter Műhely Egyesület, 1993. (A kötet végén olvasható a szerző halotti búcsúztatása alkalmából elmondott emlékbeszéd szerkesztett változata, mely az első Szabó József életmű-értékelésnek tekinthető. Lásd RUSZOLY JÓZSEF: *Egy élet a jog és az ész szolgálatában. Búcsú Szabó József professzortól*. In SZABÓ JÓZSEF: *Ki a káoszból, vissza Európába...* 199–204.); *A jogbölcsélet vonzásában. Válogatott tanulmányok*. (Szerkesztette, az utószót írta és a bibliográfiát összeállította: Szabadfalvi József.) [Prudentia Iuris 14.] Miskolc: Bíbor Kiadó, 1999. (A kötet tartalmazza *A jog alapjai*, *A jogász gondolkodás bölcselete* és a *Hol az igazság?* című tanulmányait, illetve a további kutatásokat segítő, eddigi legteljesebb Szabó-bibliográfiát.)

³⁴ SAMU MIHÁLY: Megmenteni egy jogelméleti és nemzetközi jogbölcséleti életművet a feledéstől. *Magyar Közigazgatás*, XLIV. évf., 1994/ 6–7, 428–433.; SZABADFALVI JÓZSEF: Egy derékba tört életmű margójára: Szabó József jogbölcséleti munkássága. *Jogtudományi Közöny*, LIII. évf., 1998/ 12, 493–504.; SZABADFALVI JÓZSEF: Egy európeér jogtudós emlékezete. [Utószó] In SZABÓ JÓZSEF: *A jogbölcsélet vonzásában. Válogatott tanulmányok...* 197–213.; Hol az igazság? (Száz éve született Szabó József jogászprofesszor) *Szeged* (Várostörténet, kulturális és közéleti magazin), XXI. évf., 2009/ 6, 22–24.

³⁵ A második világháború idején pályakezdő, a háború után a debreceni jogi kar jogbölcséleti tanszékére Moór által ajánlott - de az állást különböző okok miatt el nem nyert - reményteljes jövő elé néző fiatal jogtudós később politikai és egzisztenciális okok miatt gyakorlati jogi pályára kényszerült. Az utókor szerencséje, hogy a jogtudomány és azon belül a jogfilozófia művelésétől nem szakadt el. Ezt igazolja - a napjainkig is folyamatos - terjedelmes publikációs tevékenysége. Solt Kornél jogbölcséleti tárgyú írásai az 1990-es évekből: *Jogi logika. A jog, a nyelv és a valóság*. I–II. kötet. Budapest: MTA Állam- és Jogtudományi Intézet – Seneca Kiadó, 1996.; *Valóság és jog*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 1997.

Solt Kornél jogbölcséleti munkásságát méltató írások közül lásd: SZABADFALVI JÓZSEF: A beteljesült álom. Észrevételek Solt Kornél *Jogi logika* című műve kapcsán. *Jogtudományi Közöny*, LII. évf., 1997/ 3, 159–162.; Utószó Solt Kornél *Valóság és jog* című művéhez. Miskolc: Bíbor Kiadó, 1997. 153–156.; SZABÓ MIKLÓS: A mester(ség) tisztelete. Solt Kornél: *Jogi logika. A jog, a nyelv és a valóság*. I–II. *Magyar Filozófiai Szemle*, XLI. évf., 1998/ 4, 5, 6, 767–781.; SZABADFALVI JÓZSEF: In *memoriam Solt Kornél* (1917–2002). *Jogtudományi Közöny*, LVII. évf., 2002/ 11–12, 506–507.

³⁶ Vö. SZABADFALVI JÓZSEF: Biography [Tibor Vas] In: *Die Schule von Szeged. Rechtsphilosophische Aufsätze von István Bibó, József Szabó und Tibor Vas*. (Herausgegeben mit Bio- und Bibliographie versehen von Csaba Varga) Budapest: Szent István Társulat, 2006, 137–138.; *Damatio memoriae* – arcképvázlat Vas Tibor jogfilozófusról. *Állam- és Jogtudomány*, XLVII. évf., 2006/ 1, 145–152.

³⁷ ZÓDI ZSOLT: Erény és tudomány. Somló Bódog állam- és jogbölcséleti munkássága. In *Portrévázlatok...* 63–141.

révén el lehetne jutni a magyar jogfilozófiai gondolkodást a neokantianizmus jegyében megújító, nemzetközileg is elismert jogtudós kritikai méltatásához. Az életmű értékelésére törekvő kísérletek közül mindenképp érdemes megemlíteni egy pályakezdő, később jogtörténésszé vált professzor korai – de még ma is „állalható” írásaként az 1950-es évek elején született, de csupán 2004-ben egy internetes szakfolyóiratban közzétett – szintén kismonográfia terjedelmű – tanulmányt.³⁸ Ugyancsak kiemelésre méltó, hogy 2004-ben Somló nemzetközi jelentőségét jól reprezentáló könyv jelent meg egy neves német kiadó gondozásában, mely az elmúlt századforduló jogpozitivizmusának jeles alakjai között, bő terjedelemben mutatja be jogfilozófusunk vonatkozó munkásságát.³⁹

Az utóbbi két évtizedben az említett műveken túl születtek még az életmű sokoldalúságát - filozófiai, állambölcseleti, szociológiai, jogbölcseleti, morálfilozófiai vonatkozásait - bemutató tanulmányok.⁴⁰ Ebbe a sorba illeszkedik egy, a pozitivistá pályaszakaszával foglalkozó kéziratoss disszertáció.⁴¹ Somló jogfilozófiai munkássá-

³⁸ SZEGVÁRI KATALIN: Somló Bódog jogelméleti munkássága. (A kézirat eredetileg 1952–1953-ban készült) *Jogelméleti Szemle*, 5. (2004/4), (<http://jesz.zs.ajk.elte.hu/szegvari20.html>). A tanulmány szövegét Varga Csaba rendezte sajtó alá.

³⁹ ANDREAS FUNKE: *Allgemeine Rechtslehre als juristische Strukturtheorie. Entwicklung und gegenwärtige Bedeutung der Rechtslehre um 1900*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2004, 132. skk.

⁴⁰ LÁSD KOSTYÁKNÉ VASS ÁGNES – PETHŐ SÁNDOR: Az evolucionista etikától a transzcendentális normativizmusig. In CSIKÓS ELLA – LAKATOS LÁSZLÓ – VERES ILDIKÓ (szerk.): *A van és a kell világa. Fejezetek a magyar etika történetéből*. Miskolc, 1990, 109–135.; NAVRACSICS TIBOR: Somló Bódog államelmélete 1898–1909. *Valóság*, XXXIV. évf., 1991/ 7, 16–25.; SZEGŐ KATALIN: Somló Bódog értékelmélete. *Magyar Filozófiai Szemle*, XXXVII. évf., 1994/ 3–4, 343–364.; FALUS KATALIN: *Fejezetek a magyar jogfilozófiai gondolkodás történetéből: Pulszky, Pikler és Somló jogpozitivizmusa*. Kandidátusi értekezés. (Kézirat) Budapest, 1994.; KUPA LÁSZLÓ: Somló Bódog. *Jura* (A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja), V. évf., 1998/ 1, 43–48.; POKOL BÉLA: A XIX. századi magyar jogelmélet. *Magyar Jog*, LIII. évf., 1998/ 7–8, 291–93. (Ugyanaz megjelent: POKOL BÉLA: *Jogbölcseleti vizsgálódások...* 117–120.); PERECZ LÁSZLÓ: A belátásos elméletől a mezőelméletig... 78–83. (Ugyanaz megjelent: HELL JUDIT – LENDVAI L. FERENC – PERECZ LÁSZLÓ: *Magyar filozófia a XX. században...* 107–114., illetve PERECZ LÁSZLÓ: *A fölfedezett reneszánsz...* 118–122.); SZABADFALVI JÓZSEF: Bódog Somló. [angolul] In FELIX SOMLÓ: *Schriften zur Rechtsphilosophie*. (Ausgewählt und eingeleitet von Csaba Varga) Budapest: Akadémia Kiadó, 1999, xi–xii.; SZABADFALVI JÓZSEF: A neokantiánus fordulat beteljesedése a magyar jogi gondolkodásban. Vázlat Somló Bódog jogbölcseleti életművéről. In *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis* VI. Debrecen: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 2006, 227–241.; Prima Philosophia Iuris. A Sketch of Bódog Somló's Legal Philosophical Oeuvre. In *Theatrum Legale Mundi. Symbola Cs. Symbola Oblata*. (Edited by. Péter Cserne, István H. Szilágyi, Miklós Könczöl, Máté Paksy, Péter Takács, Szilárd Tattay) [Philosophiae Iuris / Bibliotheca Iuridica. Libri Amicorum 24] Budapest: Societas Sancti Stephani, 2007, 485–498.; Kilencven éve jelent meg Somló Bódog *Juristische Grundlehre* című műve. *Állam- és Jogtudomány*, XLVIII. évf., 2007/ 4, 615–621.; The Role of Bódog Somló in the Revival of Hungarian Legal Philosophy. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie (ARSP)*, Vol 93. (2007) Heft 4. 540–550.; SCHWEITZER GÁBOR – HALÁSZ ISTVÁN: Peregrináció Germániában. Somló Bódog a lipcei és a heidelbergi egyetemen (1896–1897) *Jogtudományi Közlöny*, LXV. évf., 2010/ 6, 286–297.; SZABADFALVI JÓZSEF: Bódog Somló – The „Representative Man” of Hungarian Legal Philosophy. In Zoran Pokrovac (Hg.): *Rechtswissenschaft in Osteuropa. Studien zum 19. und frühen 20. Jahrhundert*. (Rechtskulturen des modernen Osteuropa. Traditionen und Transfers 5.) Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2010. 375–389.

⁴¹ FALUS KATALIN: *Fejezetek a magyar jogfilozófiai gondolkodás történetéből: Pulszky, Pikler és Somló jogpozitivizmusa...* [1994]

gának újrafelfedezésében fontos szerepet játszott jogi alaptana 1920-as magyar nyelvű „könyvatos” kivonatának szöveggyűjtött közzététele,⁴² értékfilozófiai és jogbölcseleti tárgyú tanulmányainak újbóli megjelentetése,⁴³ továbbá Somló idegen nyelven publikált kisebb terjedelmű írásaiból, valamint szintén idegen nyelven megjelent korabeli Somló-méltatásokból közölt válogatás.⁴⁴ Utóbbi kiadvány nem titkolt célja, hogy a külföld számára hozzáférhetővé tegye az életmű kevésbé ismert részeit.⁴⁵

Somló mellett az elmúlt két évtizedben változó érdeklődés nyilvánult meg a jogpozitivisták gondolkodás két meghatározó alakja - Pulszky Ágost és Pikler Gyula - életműve iránt.⁴⁶ Nagyobb figyelem egyértelműen Pulszky munkásságát övezi. Az utóbbi időben két fontos monográfia⁴⁷ és néhány tanulmány⁴⁸ született, melyek Pulszky sokoldalú tudományos, közéleti, politikai tevékenységét mutatják be, kitérve az állam- és jogbölcseleti életmű valódi jelentőségére, valamint jelentősebb írásaiból válogatás is megjelent az 1990-es évek legvégén, segítve az egyébként már nehezen hozzáférhető művek közvetlen megismerését.⁴⁹ Pikler Gyula életműve iránti

⁴² SOMLÓ BÓDOG: *Jogbölcselet. A Juristische Grundlehre kivonata*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 1995. (A kötet szöveggyűjtése és a nyomdai előkészítés Takács Péter érdeme.)

⁴³ SOMLÓ BÓDOG: A helyes jog elméletéről. [1911] *Jogállam*, 1996/ 1–2, 81–85.; Somló Bódog: A jog alkalmazásáról. [1912] *Jogállam*, 1996/ 3–4 , 84–94.; *Értékfilozófiai írások*. Szeged: JATE BTK, 1999.

⁴⁴ FELIX SOMLÓ: *Schriften zur Rechtsphilosophie*. (Ausgewählt und eingeleitet von Csaba Varga) Budapest: Akadémia Kiadó, 1999.

⁴⁵ A Varga Csaba szerkesztette „Philosophiae Iuris” könyvsorozat „Excerpta Historica Philosophiae Hungaricae Iuris” című „alsorozata” idegen nyelvű köteteinek első darabjaként jelent meg Somló munkásságát reprezentáló kötet. A sorozat bevallott célja a szerkesztő szerint, hogy a magyar jogfilozófia eddigi talán legprospektívabb korszakát reprezentáló – ma már nehezen hozzáférhető – műveket tegyen elérhetővé a kutatók és érdeklődők számára, részben faximile formátumban. A sorozat eddig megjelent kötetekben főleg német, továbbá francia, angol és olasz nyelven közölt írásokat olvashatunk, melyeket a szerkesztő dicséretére kiegészítenek az érintett jogtudósok rövid angol nyelvű életrajzai, továbbá a teljességre törekvő publikációs jegyzékei, valamint – ha az olvasó érdeklődését felkellette a kötet – az életműveket bemutató, további tájékozódást segítő tanulmányok felsorolásai, legvégül név- és két esetben hivatkozott jogforrások jegyzékei. Mindezek egységes szerkesztői elveket követve kerültek kialakításra. A könyvsorozat méltatásáról lásd SZABADFALVI JÓZSEF: Magyar jogbölcselet. *Budapesti Könyvszemle* (BUKSZ), XIX. évf., 2007/ 1 (tavasz), 22–28.

⁴⁶ Az érdeklődés egyik formája a már korábban is hivatkozott, eddig publikálatlan kandidátusi értekezés, mely a hazai jogpozitivismus elmúlt századfordulójának három kiemelkedő alakját (Pulszky Ágost, Pikler Gyula, Somló Bódog) mutatja be: Vö. FALUS KATALIN: *Fejezetek a magyar jogfilozófiai gondolkodás történetéből: Pulszky, Pikler és Somló jogpozitivismusa...* [1994]

⁴⁷ KUPA LÁSZLÓ: *Pulszky Ágost bölcselete*. Budapest: Seneca Könyvkiadó, 1996. (E kötetben találkozhatunk az életmű állam- és jogbölcseleti munkásságának bemutatásával és értékelésével.); *Pulszky Ágost politikai nézetei*. Budapest: Seneca Könyvkiadó, 1997.

⁴⁸ SZABADFALVI JÓZSEF: A jogpozitivismus diadala. Pulszky Ágost élete és munkássága. In *Portrétvázlatok...* 21–44.; POKOL BÉLA: A XIX. századi magyar jogelmélet... 288–290. (Ugyanaz megjelent: POKOL BÉLA: *Jogbölcseleti vizsgálódások...* 111–114.); KUPA LÁSZLÓ: Bevezetés. In KUPA LÁSZLÓ: *Pulszky Ágost*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1999, 7–58.; SZABADFALVI JÓZSEF: Pulszky Ágost. In HAMZA GÁBOR (szerk.): *Magyar Jogtudósok*. II. kötet. Magyar Felsőoktatás Könyvek. 17. Budapest: Professzorok Háza, 2001, 47–69.

⁴⁹ KUPA LÁSZLÓ: *Pulszky Ágost*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1999. (A kötet terjedelmes részleteket közöl *A jog- és állambölcselet alaptanaiból* és *A munkáskérdés* című tanulmányából, valamint teljes egészében közli *A pártkormányzat és korkérdések*, valamint a *Demokrácia és nemzetiség* című írásokat.)

korábbi érdektelenséget követően az 1990-es évtizedben is szerény érdeklődés tapasztalható. Csupán néhány rövid, a munkásságot áttekintő tanulmány látott napvilágot.⁵⁰ A pikleri életmű is megérdemelné, hogy a 21. század elején átfogó, alapos értékelést kapjon.

Újszerű tendenciaként figyelhetjük meg, hogy a magyar jogbölcseleti tradíció kevésbé számon tartott második vonala munkásságát feltáró kutatások eredményeképpen tanulmányok sora került publikálásra a 2000-es évek elejétől kezdődően. Így találkozhatunk a két világháború közötti természetjogi gondolkodás – főképpen a neoskolasztikus jogbölcseleők (Horváth Sándor, Kecskés Pál stb.) munkásságának – bemutatásával,⁵¹ illetve a természetjog és jogpozitivizmus szintézisére törekvő felfogás (Hegedüs József) rekonstruálásával.⁵² Ugyancsak újszerűnek tekinthető kutatások következményeképpen az elmúlt néhány évben több tanulmány született, melyek a magyar jogbölcseleti gondolkodás önállóvá válásának történetét, továbbá elméleti jogi gondolkodásunk legelső emlékeit mutatják be a kora újkor kezdetétől a racionalista természetjogi gondolkodáson át a kantiánus indíttatású magyar „észjogi iskola” kialakulásáig, illetve a 19. századot jóformán átívelő történeti jogi szemléletmódot és az elmúlt századforduló jogpozitivizmusát.⁵³ A közelmúltban több olyan írás is napvilágot látott, melyek a tételes jogtudomány, illetve a társadalomtudomány 19. század végi, illetve a két világháború közötti jelentős képviselőinek a jogbölcseleti tárgyú „kalandozásait” tárják fel. Itt egyaránt találkozunk a magánjog (Szászy-Schwarz Gusztáv), a büntetőjog (Irk Albert) vagy

⁵⁰ NAGY ENDRE: Lehet-e tudományos a világnézet? Pikler Gyula értékmentes jogszociológiája. *Világosság*, XXXII. évf. 1991/2, 81–92. (ugyanaz megjelent: Nagy Endre: *Eszme és valóság*... 33–60.); LOSS SÁNDOR: A jogbölcselet és a lélektan vonzaskörében. Pikler Gyula társadalom- és jogbölcselete. In *Portrévázlatok*... 45–62. (Újból megjelent: SZABADFALVI JÓZSEF (szerk.): *Amabilissimus. A legszeretetremlétebbek egyike. Loss Sándor Emlékkönyv*. Debrecen: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2005, 19–31.); POKOL BÉLA: A XIX. századi magyar jogelmélet... 290–291. (Ugyanaz megjelent: POKOL BÉLA: *Jogbölcseleti vizsgálódások*... 114–117.); PERECZ LÁSZLÓ: A belátásos elméletől a mezőelméletig... 75–78. (Ugyanaz megjelent: HELL JUDIT – LENDVAI L. FERENC – PERECZ LÁSZLÓ: *Magyar filozófia a XX. században*... 100–107., illetve PERECZ LÁSZLÓ: *A fölfedezett reneszánsz*... 115–118.)

⁵¹ SZABADFALVI JÓZSEF: Természetjog és pozitívizmus. Szélgjegyzetek egy örökzöld vita két világháború közötti hazai jogbölcseleti irodalmához. In SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Natura Iuris. Természetjogtan & jogpozitivizmus & magyar jogelmélet*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 2002, 9–30.; Neoskolasztikus természetjog a két világháború közötti Magyarországon. *Vigilia*, LXVII. évf., 2002/8, 586–594. (<http://www.vigilia.hu/2002/8/szabadfalvi.html>)

⁵² SZABADFALVI JÓZSEF: A természetjog rehabilitációja: Hegedüs József „színhétikus” jogbölcselete. In H. SZILÁGYI ISTVÁN – PAKSY MÁTÉ (szerk.): *Ius unum, lex multiplex. Liber Amicorum Studia Z. Péteri Dedicata Tanulmányok a jogösszehasonlítás, az államelmélet és a jogfilozófia köréből*. (Studies in Comparative Law, Theory of State and Legal Philosophy.) [Jogfilozófiák / Bibliotheca Iuridica. Libri Amicorum 13] Budapest: Szent István Társulat, 2005, 513–523.

⁵³ Vö. SZABADFALVI JÓZSEF: A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei. *Debreceni Szemle*, XVI. évf., 2008/4, 468–480.; A történeti jogi szemléletmód hazai történetéhez. *Zemléni Múza*, VIII. évf., 2008/4, 13–18.; A magyar észjogi iskola. *Állam- és Jogtudomány*, L. évf., 2009/1, 17–44.; Adalékok a magyar „tételes jogbölcseleti iskola” történetéhez. In *Emlékkönyv dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tom. LXXIII. Fasc. 1–64. Szeged, 2010, 819–831.; The Beginnings of Hungarian Legal Philosophical Thinking. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie (ARSP)*, Vol 96. (2010) Heft 3. 337–347.

a politikatudomány (Ottlik László) jeles hazai alakjai önálló elméletalkotási kísérleteinek rekonstruálásával.⁵⁴

Szintén az utóbbi évek kutatásainak eredményeként került bemutatásra Teghze Gyula jogbölcseleti munkássága, akiben az elmúlt századforduló jogpozitivisták szemléletéből – sok szempontból Somlóhoz hasonlóan – a neokantiánus jogbölcseleti gondolkodásba való átmenet említésre méltó képviselőjét tisztelhetjük.⁵⁵ A szűkebb szakma előtt is meglehetősen ismeretlennek számító jogbölcészhez hasonló módon az új évezred elején fordult a szakmai figyelem Losonczy István jogfilozófiai munkássága felé. Ekkor került sor a második világháború utáni pécsi egyetemi jogbölcseleti előadásainak, illetve két német nyelvű – részben kéziratos – tanulmányának a közzétételére, melyekben „realista” jogfilozófiai alapvetését, illetve tudományelméleti és módszertani nézőpontját fejti ki.⁵⁶ Lényegében e forrásközlések folytán és következtében indult meg Losonczy sajátos, a neokantiánus paradigmát meghaladni kívánó jogfilozófiai felfogásának a rekonstruálása.⁵⁷

⁵⁴ Szászy-Schwarz Gusztáv jogbölcseleti nézeteiről lásd SZABADFALVI JÓZSEF: Szászy-Schwarz Gusztáv jogbölcseleti nézetei. *Jogtudományi Közlöny*, LXV. évf., 2010/ 3, 115–123.; Szászy-Schwarz Gusztáv szerepe a hazai Jhering-recepcióban. *Jogbölcseleti megközelítés*. In FRIVALDSZKY JÁNOS – POKOL BÉLA (szerk.): *Rudolf von Jhering és jogelméletének hatása*. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 2011, 225–247.

Irk Albert jogbölcseleti nézetei nézeteiről lásd SZABADFALVI JÓZSEF: Egy „tiszultabb, szintetikus módszertani felfogás” – Irk Albert jogbölcseleti munkássága. *Jura* (A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja), XI. évf., 2005/ 2, 128–134. Mindenképpen említésre méltó az egyébként büntetőjogtudós Irk Albert jogbölcseleti tárgyú írásainak és nem publikált kéziratának közreadása: A jog és a törvény. In Irk Ferenc (szerk.): *Irk Albert Emlékkönyv*. Kriminológiai Közlemények 37. Budapest: MTA – Magyar Kriminológiai Társaság, 1991, 79–114. (Eredetileg: *Pannónia*, VIII. évf., 1943/ 1–2, 29–65.; A törvényjog és bírói gyakorlat pozitívjogon kívüli elemei. *Metajog és pozitív jog*. Uo. 115–135. (korábban nem publikált kézirat); A jogérzet (vázlat). Uo. 137–1143. (korábban nem publikált kézirat).

Ottlik László jogbölcseleti nézeteiről lásd SZABADFALVI JÓZSEF: Jogfilozófiai töredékek: Ottlik László normatanának rekonstrukciója. In SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Regula Juris. Szabály és/vagy norma a jogelméletben*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 2004, 273–281.; Ottlik László. In HAMZA GÁBOR (szerk.): *Magyar Jogtudósok*. III. kötet. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2006, 191–208.

⁵⁵ Vö. SZABADFALVI JÓZSEF: Teghze Gyula: a jogbölcselet és a nemzetközi jog professzora. In SZABÓ BÉLA – MADAI SÁNDOR (szerk.): *A Debreceni Tudományegyetem jogász rektorai (1915–1947)*. Historia Iuridicae Facultatis I. Debrecen: Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Intézet, 2002, 75–100.; Két korszak határán: Teghze Gyula jog- és állambölcseleti munkássága. In *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*. Tom. XXII. Miskolc: Miskolc University Press, 2004, 141–157.; Teghze Gyula. In HAMZA GÁBOR (szerk.): *Magyar Jogtudósok*. III. köt. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2006, 135–154.

⁵⁶ LOSONCZY ISTVÁN: *Jogfilozófiai előadások vázlata*. Budapest: Szent István Társulat, 2002.; *Abriss eines realistischen rechtsphilosophischen Systems* (Herausgegeben mit Bio- und Bibliographie und Namenregister versehen von Csaba Varga) Budapest: Szent István Társulat, 2002.

⁵⁷ Vö. VARGA CSABA: Losonczy István. In LOSONCZY ISTVÁN: *Jogfilozófiai előadások vázlata*. Budapest: Szent István Társulat, 2002. IX–XVI.; Losonczy István, a filozófus jogtudós. *Jura* (A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja), VIII. évf., 2002/ 2, 162–165.; LOSONCZY HAJNA: Losonczy István professzor. *PTE Orvoskari Hírmondó*, Pécs, 2002. május, 19–21.; SZABADFALVI JÓZSEF: Losonczy István Kelsen-kritikája. *Világosság*, XLVI. évf., 2005/ 10, 91–98.; Szélgjegyzetek Hans Kelsen magyarországi recepciójának történetéhez: Losonczy István Kelsen-interpretációja. In *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*. Tom. XXIII/1. Miskolc: Miskolc University

Végül szólni kell a nem csak egy-egy életművet bemutató vagy értékelő, hanem az összegzés, az átfogó értékelés igényével született művekről. Ebből a sorból mindenképpen kiemelkedik az 1995-ben megjelent *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből* című monografikus igénnyel írt tanulmánykötet, mely a magyar jogbölcseleti tradíció méltán meghatározó jogfilozófiai életművei (Pulszky, Pikler, Somló, Moór, Horváth és Bibó) bemutatására vállalkozott.⁵⁸ Fontos megemlíteni továbbá, hogy az 1990-es évek legelejétől a hazai jogászképzés megújítását szolgáló egyetemi jegyzetekben, tankönyvekben is találkozhatunk - az oktatás didaktikus igényeit szem előtt tartó - összefoglalásokkal, melyek azzal az igénnyel íródtak, hogy a felnövekvő jogászgenerációk a lehetőségekhez képest megismerkedjenek a magyar jogbölcseleti tradícióval.⁵⁹ A jogászképzésben az elmélet-történeti kérdések tárgyalásának jelentőséget tulajdonító szerzőknek e téren még komoly tennivalóik vannak. Emellett az elmúlt bő két évtizedben több tucat a magyar jogbölcseleti gondolkodás, vagy annak egy-egy korszaka átfogó értékelésével foglalkozó tanulmány, könyvrészlet született.⁶⁰ Mindazonáltal végképp itt az ideje a még hiányolt, egyes legjelentősebb

---

Press, 2005, 125–140.; Valóban funkcionalista-e a tiszta jogtan? – Losonczy István Kelsen-kritikája. In *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről... 772–790.*; ÁDÁM ANTAL: *Bölcselet, vallás, állami egyházjog*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus, 2007, 32–57.

⁵⁸ LOSS SÁNDOR – SZABADFALVI JÓZSEF – SZABÓ MIKLÓS – H. SZILÁGYI ISTVÁN – ZÓDI ZSOLT: *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 1995. (Szabó Miklós: Megkísértett humanizmus. Előszó a második világháború előtti magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéhez. 1–20.; Szabadfalvi József: A jogpozitivizmus diadala. Pulszky Ágost élete és munkássága. 21–44.; Loss Sándor: A jogbölcselet és a lélektan vonzaskörében. Pikler Gyula társadalom- és jogbölcselete. 45–62.; Zódi Zsolt: Erény és tudomány. Somló Bódog állam- és jogbölcseleti munkássága. 63–141.; SZABADFALVI JÓZSEF: Törekvés egy jogfilozófiai szintézisre. Moór Gyula jogbölcselete. 143–219.; H. Szilágyi István: Dráma és jogfilozófia Horváth Barna életművében. 211–266.; H. Szilágyi István: Etika, jog, politika. Bibó István (1911–1979). 267–310.

⁵⁹ A magyar jogbölcseleti gondolkodás (Függelék) In SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Bevezetés a jogbölcseleti gondolkodás történetébe*. Miskolc, 1991, 111–129. (Szerzők: Szabadfalvi József: 111–125.; Szilágyi István: 126–129.); POKOL BÉLA: *Jogbölcseleti vizsgálódások*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998, 108–145.; SZABADFALVI JÓZSEF: A magyar jogbölcseleti gondolkodás vázlata. In SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 1999, 39–51. (Második, bővített és javított kiadás: Miskolc: Bíbor Kiadó, 2004, 71–92.); SZABADFALVI JÓZSEF: *Jogbölcseleti hagyományok*. Debrecen: Multiplex Media – DUP, 1999. (Oktatási célokat is szolgáló tanulmánykötet.); POKOL BÉLA: *A jog elmélete*. Budapest: Rejtjel Kiadó, 2001, 321–354.; CHERTES ATTILA – FRIVALDSZKY JÁNOS – GYÖRFI TAMÁS – H. SZILÁGYI ISTVÁN – VARGA CSABA: *Jogbölcselet. XIX–XX. század*. (Előadások) Budapest: Szent István Társulat, 2003. (H. Szilágyi István: Magyar újkantianizmus); POKOL BÉLA: *Jogelmélet. Társadalomtudományi trilógia*. II. Budapest: Századvég Kiadó, 2005, 301–331.

⁶⁰ VAGYAI GYULA: Jog és szellemi élet a két világháború között. *Állam- és Jogtudomány*, XXXVI. évf., 1995/1–2, 43–89.; PERECZ LÁSZLÓ: A belátásos elméletől a mezőelméletig. A magyar jogfilozófia fél évszázada: Pikler, Somló, Moór, Horváth. *Századvég, Új folyam* 1998/10 (őszi), 73–94. (Ugyanaz megjelent: HELL JUDIT – LENDVAI L. FERENC – PERECZ LÁSZLÓ: *Magyar filozófia a XX. században*. Első rész. Budapest: Áron Kiadó, 2000, 100–127. /A jogfilozófiai hagyomány/, illetve PERECZ LÁSZLÓ: *A fölfedezett reneszánsz*. Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2009, 113–133.); SZABADFALVI JÓZSEF: Angolszász hatások a második világháború előtti magyar jogbölcseleti gondolkodásban. *Állam- és Jogtudomány*, XL. évf., 1999/1–2, 51–88.; Megújulás és tradíció. A magyar jogbölcseleti tradíció szerepe a jogi gondolkodás megújításában. *Világosság*, XL. évf., 1999/5, 55–69.; Transition ad Tradition. Can Hungarian traditions of legal philosophy contribute to legal transition? *Rechtstheorie*, Beiheft 20.,

jogfilozófusainkat bemutató további monográfiák megírásán túl, az elhíresült Szabó Imre-féle opust végképp „zárójelbe tevő”, átfogó, a 21. század tudományos igényeit kielégítő elmélettörténeti monográfia, esetleg monográfiák megszületésének.

1999, 1–19.; A magyar jogbölcseleti tradíció szerepe a jogi gondolkodás megújításában. *Jogelméleti Szemle* (Internetes folyóirat), I. évf., 2000/ 1.; Üres-e a kamra? Körkérdés a magyar filozófiai hagyományról. *Magyar Tudomány*, XLV. évf., 2000/ 8, 1015–1018.; VARGA CSABA: Philosophy of Law in Central and Eastern Europe: A Sketch of History. *Acta Juridica Hungarica*, Vol. 41. (2000) No. 1–2., 17–25.; SZILÁGYI PÉTER: Jobbölcselet. [XX. századi magyar jogbölcseleti gondolkodás] In KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN (szerk.): *Magyarország a XX. században*. V. kötet. Szekszárd: Babits Kiadó, 2000, 39–47.; SZILÁGYI PÉTER: A magyar jogbölcselet: tradíciók és perspektívák. In GERGELY JENŐ – IZSÁK LAJOS (szerk.): *A magyar államiság ezer éve. Kultúra és tudomány a magyar államiság ezer évében*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2001, 257–270.; SZABADFALVI JÓZSEF: Some Reflections on the Anglo-Saxon Influence in the Hungarian Legal Philosophical Traditions. *Acta Juridica Hungarica. Hungarian Journal of Legal Studies*, Vol. 42. (2001) 1–2., 111–119.; Transition and Tradition. Can Hungarian Traditions of Legal Philosophy Contribute to Legal Transition? *Rechtstheorie*, Band 33 (2002) Heft 2–4., 167–185.; Angolszász hatások a magyar jogbölcseleti gondolkodásban. In: *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis*. II. Debrecen: Multiplex Media – Debrecen University Press, 2002, 123–155.; The Spirit of the Common Law in the Hungarian Legal Philosophical Thinking. *HJEAS. Hungarian Journal of English and American Studies*, Vol. 9. (2003) No. 2. 199–208.; Portrait-Sketches from the History of Hungarian Neo-Kantian Legal Philosophical Thought. *Acta Juridica Hungarica. Hungarian Journal of Legal Studies*, XLIV. évf., 2003/ 3–4, 245–255.; A Common Law szelleme és a két világháború közötti magyar jogbölcseleti gondolkodás. *Jogtudományi Közlöny*, LVIII. évf., 2003/ 9, 370–380.; Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére. (A jogpozitivizmustól a neokantianizmus meghaladásáig). *Zempléni Múzsá*, III. évf., 2003/ 4, 23–33.; Viszony az elődökhöz. A hazai marxista jogelmélet reflexiói a két világháború közötti magyar jogbölcseleti gondolkodásról. In *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*. Tom. XXI/1. Miskolc: Miskolc University Press, 2003, 239–263.; Múltidézés. A Magyar Filozófiai Társaság 1942. december 1-jén tartott „Jogfilozófia” című vitaulése. *Magyar Filozófiai Szemle*, XLVII. évf., 2003/ 3, 393–410.; Neo-Kantian Legal Philosophical Thinking in Hungary. *Çüüdîiê ðâitîâ / Recueil des Travaux* (Újvidéki Egyetem Jogi Kara, Novi Sad) XXXVII., 2003/ 1–2, 271–281.; SZILÁGYI PÉTER: A jogbölcselet oktatása a jogi karon. In TAKÁCS PÉTER (szerk.): *A jogászképzés múltja, jelene és jövője*. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2003, 50–61. SZABADFALVI JÓZSEF: The Role of the Hungarian Legal Philosophical Tradition in the Renewal of National Legal Culture. In JAN ČÍPKAR (ed.): *Právna kultúra a európsky integračný proces (historické, politicko-právne a filozofické aspekty práva a právnej kultúry) / Law Culture and European Integration Process (historical, political-legal and philosophical aspects of law and legal culture)* Zborník vedeckých prác riešiteľ'ov projektu VEGA a konferenčných príspevkov účastníkov vedeckej konferencie „Právna kultúra a európsky integračný proces”. Košice: Právnická Fakulta UPJŠ v Košiciach, 2004, 236–248.; Viszony az elődökhöz. A marxista jogelmélet reflexiói a két világháború közötti magyar jogbölcseleti gondolkodásról. *Világosság*, XLV. évf., 2004/ 4, 5–21.; A magyar neokantianus jogbölcseleti tradíció. *Létünk*, XXXIV. évf., 2004/ 3–4, 55–67.; Short History of Legal Philosophical Thinking in Hungary until the Mid-Twentieth Century. In *Acta Iuridica Cassoviensia* 25. Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach – Právnická Fakulta, 2004, 36–45.; *A cselekvősségi elmélettől az újrealizmusig*. Budapest: Gondolat Kiadó – Debreceni Egyetem, 2004.; A marxista jogelmélet reflexiói a két világháború közötti magyar jogbölcseleti gondolkodásról. *Debreceni Szemle* (új folyam), XII. évf., 2004/2, 206–218.; KOI GYULA: Adatok 1800 utáni jogirodalmi könyvkiadásunkhoz. Könyvészetileg ismeretlen Eötvös Lorand Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kari Könyvtárában, valamint az ELTE Egyetemi Levéltárában. In *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae*. Tom. XLII. ann. Budapest, 2005, 241–295.; SZABADFALVI JÓZSEF: Kihívások és kényszerpályák I. A magyar jogbölcseleti gondolkodás történetének vázlata. *Magyar Szemle*, Új folyam XIV. évf., 2005/ 1–2, 64–75.; Kihívások és kényszerpályák II. A magyar jogbölcseleti gondolkodás történetének vázlata. *Magyar Szemle*

Új folyam XIV. évf., 2005/ 3–4, 74–90.; Gondolatok egy elhíresült vita jegyzőkönyve alapján (Ítéletek és vélemények a két világháború közötti magyar jogbölcseleti gondolkodásról). In SZABADFALVI JÓZSEF (szerk.): *Amabilissimus. A legszeretreméltóbbak egyike. Loss Sándor Emlékkönyv*. Debrecen: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2005, 269–283.; The Elements of Sociological Aspect in the Hungarian Legal Thinking until Mid-Twentieth Century. *Kontroll. Law Journal*, 01/2006, 68–75. (<http://www.juris.u-szeged.hu/kontroll/pdf/Kontroll4eng.pdf>); Adalékok a magyar jogdogmatika fejlődéstörténetéhez. In *Jogdogmatika és jogelmélet*. (Szerk.: Szabó Miklós) Miskolc: Bíbor Kiadó, 2007, 374–389.; BOLERATZKY LÓRÁND: *Életformálók*. Budapest, 2007. (Bibó István 11–19., Horváth Barna 21–24., Szabó József 25–28.); JAKAB ANDRÁS: Neukantianismus in der ungarischen Rechtstheorie in der ersten Hälfte des XX. Jahrhunderts. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie (ARSP)*, Vol 94. (2008) Heft 2., 264–272.; SZABADFALVI JÓZSEF: Jhering-recepció a II. világháború előtti hazai jogbölcseleti gondolkodásban. In *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*. Tom. XXVII/1. Miskolc: Miskolc University Press, 2009, 177–193.; Hungarian Legal Philosophical Thinking. From the Beginnings to the mid-20th Century. In: *Θάιοο+áíēī – Áíøèðèèè – ×ādíáöüèà (ðääèèè): Haóéíá? ±èòáúá, íðèñÿ±á³ íai ÿò³ Á. Í. Èíðáöüēíāī: Çá. íáóé. ÿðáö. 2011. Èè¿āñüèèè óí³āāðñèòáö ÿðááá ÍÁÍ Óèðà¿èè – ²ñòèðòò àāðæāāè ³ ÿðááá ³í Á. Í. Èíðáöüēíāī ÍÁÍ Óèðà¿èè. Èè¿ā: ÍÁÍ Óèðà¿èè ÍÁÍ Óèðà¿èè. 2011, 49–75.*